

ანანურის ღმრთისმშობლის ეკლესიის მოხატულობის კონსერვაცია

სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის, მცხეთა-თბილისის მთავარეპისკოპოსის, უწმინდესისა და უნეტარესის ილია II ლოცვა-კურთხევით, ალავერდელი მიტროპოლიტის მეუფე დავითის, წილქელი ეპისკოპოსის მეუფე ზოსიმეს, ანანურის ეკლესიის წინამძღვრის მამა ნეოფიტეს მხარდაჭერითა და ბ-ნ დავით სამადაშვილის ფინანსური დახმარებით 2002 წლის ოქტომბერ-ნოემბერში ჩატარდა ანანურის ღმრთისმშობლის სახელობის გუმბათიანი ეკლესიის მოხატულობის საკონსერვაციო სამუშაო, რომელიც სახელმწიფოსა და ეკლესიას შორის დადებული ხელშეკრულების – კონკორდატის შემდგომ ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის ეგიდით მოწყობილი პირველი სამუშაოა. იგი განახორციელეს საეკლესიო ხეროთმოდერების, მხატვრობისა და რესტავრაციის ცენტრის მხატვარ-რესტავრატორებმა: მ. ბუნუკურმა, დ. გაგოშიძემ, ლ. გურგენაძემ, ზ. სუმბაძემ, ა. გელოვანმა, ნ. ქუთათელაძემ, ი. მსხილაძემ, გ. გაგოშიძემ.

ანანურის ღმრთისმშობლის ტაძრის მოხატულობა შესრულებულია გაჯ'ზე ტემპერის საღებავებით. საკონსერვაციო სამუშაოთა დაწყებამდე მხატვრობა მოიცავდა ეკლესიის სამხრეთ მკლავს (სარკმლის ქვევით) და გუმბათქვეშა ბურჯების აღმოსავლეთ წახნაგებს. კედლის დანარჩენი ზედაპირი კირ-ხსნარის რამდენიმე ფენით იყო შეთეთრებული. სამეცნიერო წრეებში არსებობდა ეჭვი, რომ კირის ამ გვიანდელი შეღესილობის ქვეშ მხატვრობის ფრაგმენტები შეიძლება აღმოჩენილიყო.

საკონსერვაციო სამუშაო დაიწყო ორ ეტაპად. პირველ ეთაპისა, ჩატარდა ეკლესიის კედლების გვიანდელი შეღესილობის ზონდირება, რის შედეგადაც დადგინდა მოხატული ფართობის საზღვრები. ეკლესიის ჩრდილოეთ მკლავში აღმოჩნდა ფერწერული კომპოზიციის ფრაგმენტი (6მ²); გაირკვა, რომ ეკლესიის კედლების მთელი ზედაპირი არ ყოფილა მოხატული – ფერწერით შეუმკიათ მხოლოდ ინტერიერის ჩრდილოეთისა და სამხრეთი კედლების სარკმლის ქვედა მონაკვეთები და გუმბათქვეშა რვაწახნაგა ბურჯების აღმოსავლეთი ოთხ-ოთხი წახნაგი. მოუხატავი დაუტოვებიათ საკურთხეველის აფსიდი, დასავლეთი მკლავი და გუმბათი. საკურთხეველის მოხატულობის გარეშე დატოვება, მაშინ როდესაც ეკლესია ფერწერით იმკობა, უჩვეულოა ქართული საეკლესიო მხატვრობისათვის. ხომ არ იდგა ანანურის ეკლესიის საკურთხეველის აფსიდის წინ მაღალი ხატებიანი იკონოსტასი, რომელიც ფარავდა საკურთხეველის კონქს და აღმოსავლეთიდან ზღუდავდა ოთხმხრივ მოხატულ გუმბათქვეშა სივრცეს? ახევე არატიპიურია "განკითხვის დღის" კომპოზიციის განთავსება ეკლესიის სამხრეთ კედელზე.

ჩრდილოეთ მკლავში კირის საფარ ქვეშ გამოვლინდა აღმოსავლეთისკენ მისწრაფული სამი წმ. მხედრის გამოსახულება, რომელთაგან პირველი (აღმოსავლეთით) – თეთრ ცხენზე ამხედრებული წმ. გიორგი უნდა ყოფილიყო. მისი გამოსახულებიდან შემორჩენილია წმინდანის წითელი მოსასხამის აფრიალებული ბოლო და ცხენის გაეა. მომდევნო, წითელ ცხენზე ამხედრებული ჭაბუკი (ის უწვერულია, მოკლეთმიანი) შუბოსანი მხედარი წმ. დემეტრე უნდა იყოს. ლოგიკურად, მესამე მხედარი, ალბათ, წმ. თევდორე იქნებოდა. მისი გამოსახულებისგან შემორჩა

¹ იკონოსტასი, რომელიც დღეს ანანურის ეკლესიაში დგას, ჩვენი აზრით, ის კანკელი არ უნდა იყოს, რომელიც მხტვარ ნიკოლოზ აფხაზს მოუხატავს XVIII საუკუნეში (იხ. ქვემოთ, სქოლიო 2).

მხოლოდ შუბის წვერი, გაჭენებული ცხენის წინა ტოტები და ჩიხვირი, აგრეთვე, გველუშაპის პირიდან გამოსული აღის კვალი. საყურადღებოა, რომ წმ. თევდორეს ცხენისაგან განსხვავებით, წმ. დემეტრეს ცხენი ნაბიჯით მიდის, ხოლო წმინდა გიორგისა, უნდა ვიფიქროთ, იდგა, რადგანაც იგი თითქმის საკურთხეველს არის მიღწეული. ეკლესიის ჩრდილოეთი კედლის მოხატულობა შესრულების მანერითა და კოლორიტით აშკარად განსხვავდება სამხრეთი კედლისა და ბურჯების მოხატულობისაგან. განსხვავებულია მათი შესრულების ტექნიკური ხერხებიც: მოხატულობის უდიდესი ნაწილი თითქმის მოლიანად გრაფირებულია, მაშინ როდესაც მხედართა გამოსახულებებზე მხოლოდ შარავანდები და ორნამენტული ფრისის ნაწილებია ფარგლით მოხაზული. მიუხედავად ამისა, ამ მოხატულობათა თანადროულობა ეჭვს არ ბადებს და ისინი XVII საუკუნის ბოლოთი ან, უფრო, XVIII საუკუნის დასაწყისით უნდა თარიღდებოდეს: გაეიხსენოთ, რომ ანანურის ეკლესიის მშენებლობა 1689 წელს დამთავრდა².

გაწმენდითი სამუშაოების შედეგად შესაძლებელი გახდა ეკლესიის ბურჯებზე წარმოდგენილი წმინდანების ნატიფი მხედრულით შესრულებული განმარტებითი წარწერების წაკითხვა. სამხრეთ ბურჯზე, რომელიც ორ რეგისტრად დაყოფილი, რვა წმინდანია მთელი ფიგურით წარმოდგენილი. ქვედა რეგისტრზე გამოსახულნი არიან: წმ. ევდრაფოს, წმ. ერმოგინე, წმ. ტეირიფონ და წმ. ნიკიფორე, ზედა რეგისტრზე კი წმ. მხედრები: არტემი, პროკოფი, ნიკიტა და მინა.

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ჩრდილოეთ ბურჯზე წარმოდგენილი თორმეტი ასურელი მამის წელსზეითი გამოსახულებები, რომლებიც რვაწახნაგა ბურჯის აღმოსავლეთით მდებარე ოთხ წახნაგზე არიან განაწილებულნი. სამხრეთი წახნაგის ქვედა რეგისტრზე გამოსახულია წმ. ისიდორე სამთავნელი, შუა რეგისტრზე – წმ. იოსებ აღავერდელი, ზედა რეგისტრზე – წმ. პიროს ბრეთელი; სამხრეთ-აღმოსავლეთი წახნაგის ქვედა რეგისტრზე – წმ. დავით გარეჯელი, შუა რეგისტრზე – წმ. იოანე ზედაზნელი, ზედა რეგისტრზე – წმ. ზენონ იყალთოელი; აღმოსავლეთი წახნაგის ქვედა რეგისტრზე გამოსახულია – წმ. ისე წილქნელი, შუა რეგისტრზე – წმ. თათე მამებელი, ზედა რეგისტრზე – წმ. ანტონ მარტყოფელი, ხოლო ჩრდილო-აღმოსავლეთ წახნაგზე, შესაბამისად, წმ. სტეფანე ხირსელი, წმ. მიქაელ ულუმბოელი და წმ. შიო მღვიმელი. აღსანიშნავია, რომ სამხრეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთი წახნაგების შუა და ქვედა რეგისტრებზე გამოსახულ მამებს თავები მარცხნივ აქვთ მიტრიალებული, მაშინ როდესაც ამავე წახნაგების ზედა

² პლატონ იოსელიანი წერს: „დედოფალმან დარეჯან დაახატვინა ამას [მხატვარ ნიკოლოზ აფხაზს] კანკელი ანანურისა ეკლესიისა... ამანვე განაახლა სიყრთხილით ანანურისა ეკლესიისა კედელზედ დახატულნი ძველად 13 ასურელთა მამათა ხატნი. დღეს არღა არიან ესენი“ (პიოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, თბილისი, 1978, გვ.256). გრიგოლ ორბელიანი ანანურში ნიკოლოზ მხატვრის მიერ ანანურის კანკელის მოხატვას ათარიღებს 1753 წლით (გრ.ორბელიანი, მგზავრობა ჩემი ტფილისიდან პეტერბურგამდის, „მნათობი“, 1940, №2, გვ.71. მბერძნიშვილი, მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, თბ., 1980, გვ.163). ამრიგად ირკვევა, რომ ანანურის კედლის მხატვრობა XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში უკვე კარგა ხნის შესრულებულია, რამდენადაც მას, მართალია, „სიყრთხილით“, მაგრამ მაინც განახლება დასჭირდება, და რომ XIX საუკუნის სამოციან წლებში, როდესაც პიოსელიანი თავის ზემოხსენებულ მონოგრაფიას წერდა, ანანურის მხატვრობა უკვე შეთეთრებული იყო: საქართველოს ეკლესიის სახარხატი, როგორც ხანს, არ ინდობდა სრულიად სად ქართულ საეკლესიო მხატვრობას. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დღეს ასურელ მამათა გამოსახულებებს განახლების კვალი არ ემჩნევა: ეს კვალი, ალბათ, კირის შეღებისობამ აკრიფა.

ცნობებზე ნიკოლოზ აფხაზის შესახებ მიგვანიშნა ქნმა ია ბაგრატიონ-მუხრანელმა, რისთვისაც მისი დიდად მადლობელი ვართ.

რეგისტრებზე გამოსახული წმ. პიროს ბრეთელი და წმ. ზენონ იყალთოელი პირდაპირ, მაყურებლისკენ იყურებიან და მათი თავები სხეულის გვარად ფრონტალურად არიან წარმოდგენილნი. შესაბამისად, აღმოსავლეთისა და ჩრდილო-აღმოსავლეთი წახნაგების ქვედა ორ რეგისტრზე გამოსახულ მამებს თავები მარჯვნივ აქვთ მიბრუნებული. ამგვარადვე მარჯვნივ მომხიროალია ჩრდილო-აღმოსავლეთი წახნაგის ზედა რეგისტრზე წარმოდგენილი წმ. შიო მღვიმელი, რომლის მომსახდრელი წითელი ჩარხო ბურჯის წახნაგის ფორმას იმეორებს და ზედა მხრიდან ტეხილი თადისებრია. აღმოსავლეთი წახნაგის ზედა რეგისტრზე გამოსახული წმ. ანტონ მარტყოფელი, წმ. პიროს ბრეთელისა და წმ. ზენონ იყალთოელის მსგავსად, ფრონტალურადაა წარმოდგენილი და ხეწისკენ, მჭკრეტელისკენაა მიმართული.

თორმეტივე წმ. ასურელ მამას მსგავსი სქემ-მონაზვნის სამოსი აცვია. ყოველ მათგანს მოსავეს წითელი ფერის კვართი და ყელთან შეკრული ყავისფერი მოსახსამი. მკერდზე თეთრი ფერით გაცხოვლებული მწვანე ანალაგი აფენიათ, რომელზეც წითელი ფერით გოლგოთის ჯვარი, ზოგიერთზე კი წამების იარაღებიცაა გამოსახული. ასურელ წმ. მამათაგან რვას კუნკული მხრებზე აქვს ჩაკეცილი, ოთხი მათგანი კი (იოანე ზედაზნელი, პიროს ბრეთელი, იოსებ აღავერდელი, თათე მამებელი) კუნკულით თავდაბურულია. შუბლზე მათ წითლად გოლგოთის ჯვარი აქვთ გამოსახული.

აღსანიშნავია, რომ ანანურის დმრთისმშობლის ეკლესიაში ერთად წარმოდგენილია თორმეტი ასურელი წმ. მამა (არ გამოუსახავთ მხოლოდ წმ. აბიბოს ნეკრესელი). წმინდანთა სახეები ისე სერუპულაზურად და გულდასმითაა ნაწერი, რომ უნებურად XVII-XVIII საუკუნეების ხატწერის ნიმუშები გაგონდება. ზედმიწევნითაა აღნიშნული ყოველი წვრილმანი დეტალი – თმის ფორმა, წვერის დაყენების წესი; გამოვლენილია ყოველი მამის იკონოგრაფიის ინდივიდუალური ნიშნები. ამგვარივე მიდგომითაა შესრულებული სამხრეთის ბურჯზე წარმოდგენილი წმინდანები და „საშინელი სამსჯავროს“ სცენაც, რაც გვაფიქრებინებს, რომ მათი შემსრულებელი ოსტატი ერთი და იგივე პირია, რომელიც კარგად იცნობდა თანადროული ხატწერის ნიმუშებსაც და, შესაძლებელია, თვითონაც ხატმწერი იყო. სრულიად განსხვავებულია წმ. მხედართა წერის მანერა და აშკარაა, რომ წმინდა მხედრები სხვა მხატვრის ნამუშევარია, რომელიც ძველი ქართული მონუმენტური ფერწერის ნიმუშებითაა ნასაზრდოები.

ათცამეტე წმ. ასურელ მამათაგან ქართული კედლის მხატვრობისა და ქვაზე კვეთილობის ნიმუშებზე მხოლოდ იოანე ზედაზნელის, შიო მღვიმელისა და დავით გარეჯელის სახეებია კარგად ცნობილი (შიომღვიმის კანკელი, გარეჯის, ყინცვისის, ახტაღის მხატვრობა და სხვ.). სხვა წმინდა მამები იშვიათად გვხვდება გვიანი ხანის ხატწერის ნიმუშებსა, თუ კედლის მხატვრობაში. ასე, მაგალითად, შ. ამირანაშვილის სახ. საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის ხატების ფონდში დაცულია ანტონ მარტყოფელის, აბიბოს ნეკრესელისა და ისე წილკნელის [?] ხატები³; ბოდბის მონასტრის მთავარი ტაძრის კანკელზე წარმოდგენილია ზეთის საღებავებით 1823 წელს შესრულებული ასურელ მამათა რიგი⁴; ასევე ზეთის საღებავებით არის შესრულებული 1856 წელს მხატვარ მიხეილ ტროშინსკის მიერ „ასურელ მოღვაწეთა“ ჯგუფი მარტყოფის დმრთისმშობლის სახელობის ეკლესიის ჩრდილოეთ კედელზე და XIX საუკუნის ფერწერის ფრაგმენტი ხირსის მონასტრიდან სტეფანე ხირსელის გამოსახულებით და სხვ.

³ ცნობა მოგვაწოდა ფონდის მკვლევმა ქნმა ნანა ბურჭულაძემ, რისთვისაც მას მადლობას მოუახსენებთ.

⁴ ცნობა მოგვაწოდა ქნმა მზია ჯანჯალიამ, რისთვისაც მას მადლობას მოუახსენებთ.

ანანურის ღრმთისმშობლის ეკლესიის ჩრდილოეთ ბურჯზე წარმოდგენილი წმ. დავით გარეჯელის სახე წითური თმითა და ამავე ფერის გრძელი, სამკუთხა წვერით ისე აგავს გარეჯის უდაბნოს მთავარი ეკლესიის კედლის მხატვრობაში (X-XI სს.) არსებულ ამავე წმინდანის იკონოგრაფიულ სახეს, რომ სრულიად სარწმუნოდ მიგვაჩნია ანანურის ეკლესიაში გამოსახული დანარჩენი წმ. მამების იკონოგრაფიული ტიპების ავთენტურობა. ჩვენის აზრით, ანანურელ ოსტატს ხელთ უნდა აქონოდა წმ. მამათა ჩვენთვის უცნობი იკონოგრაფიული დედნები.

ანანურის მოხატულობაში წმ. ასურელ მამათა იდენტიფიცირება საშუალებას იძლევა მომაკაღში შეიქმნას იმ მამათა ხატები, რომელთა სახეები საზოგადოებისთვის აქამდე უცნობი იყო. ამის წინაპირობაა ისიც, რომ საკონსერვაციო სამუშაოების დასრულების შემდგომ შესრულდა ასურელ მამათა ფერწერულ გამოსახულებათა კალკა-რეკონსტრუქციები, რომლებზეც აღდგენილია როგორც მხატვრობის ნაკლები ადგილები, ისე განმარტებითი წარწერებიც. საპატრიარქოს თხოვნით, ეს სამუშაოც ბ-ნმა დავით სამადაშვილმა დააფინანსა.

Resume

David Gagoshidze, Merab Buchukuri

The conservation of the Murals of the Ananuri Church of the St. Virgin

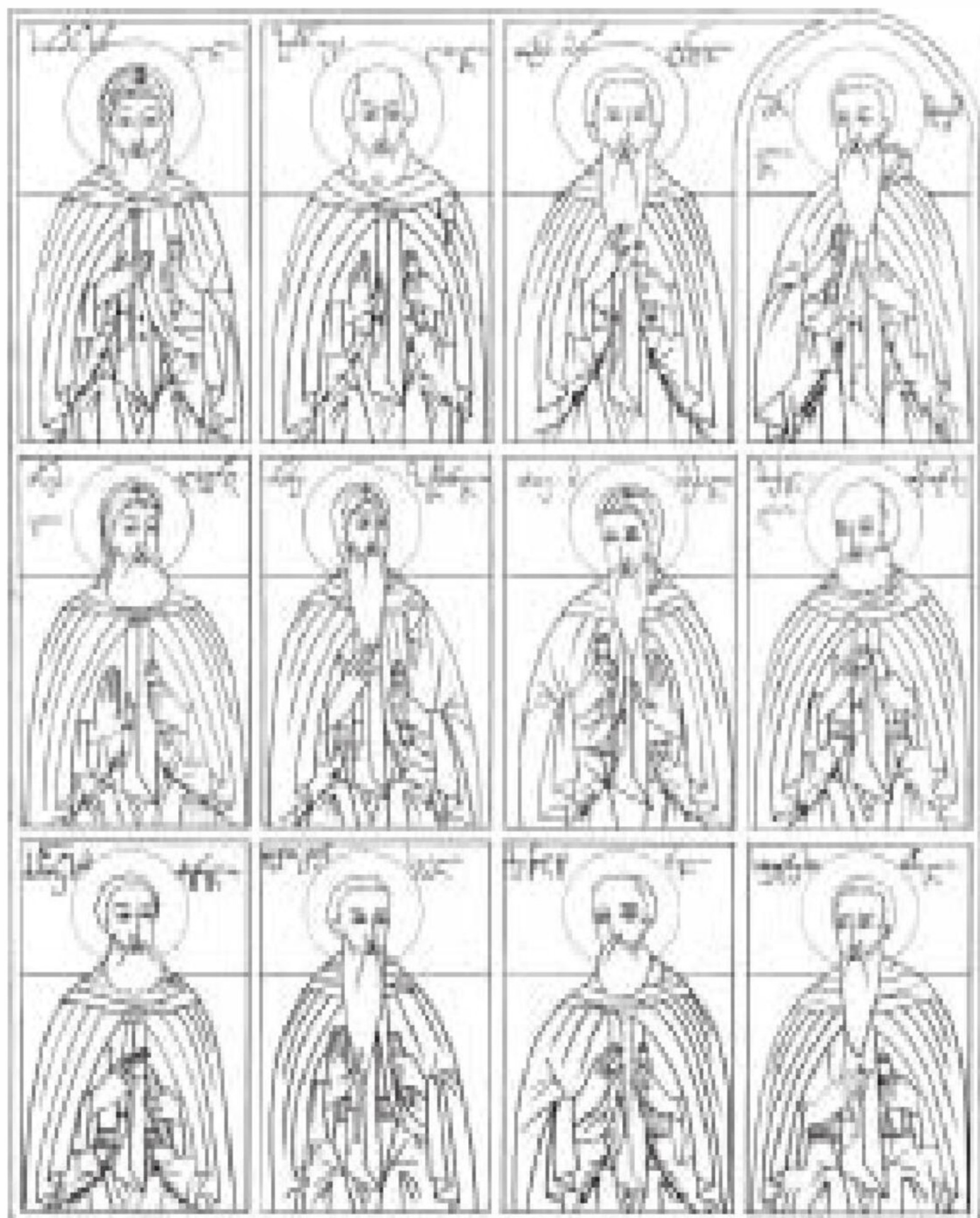
Discussed are newly cleaned 17th c. murals in Ananuri church.

ნახ. 1. ანანური. ღმრთისმშობლის მიძინების ტაძარი. V მ. მხედრები (სქემა)

სურ. 1. ანანური. ღმრთისმშობლის მიძინების ტაძარი. V მ. მხედრები

ნახ. 2. ანანური. ღმრთისმშობლის მიძინების ტაძარი. წმ. ათსამეტი ასურელი მამანი

სურ. 2. ანტონ მარტყოფელი

სურ. 3. არსენ იყალთოელი

სურ. 4. დავით გარეჯელი

სურ. 5. შიო მღვიმელი

სურ. 6. პიროს ბრეთელი

სურ. 7. თათე სამეხელი

სურ. 8. ისიდორე სამთავნელი

სურ. 9. ისე წილკნელი

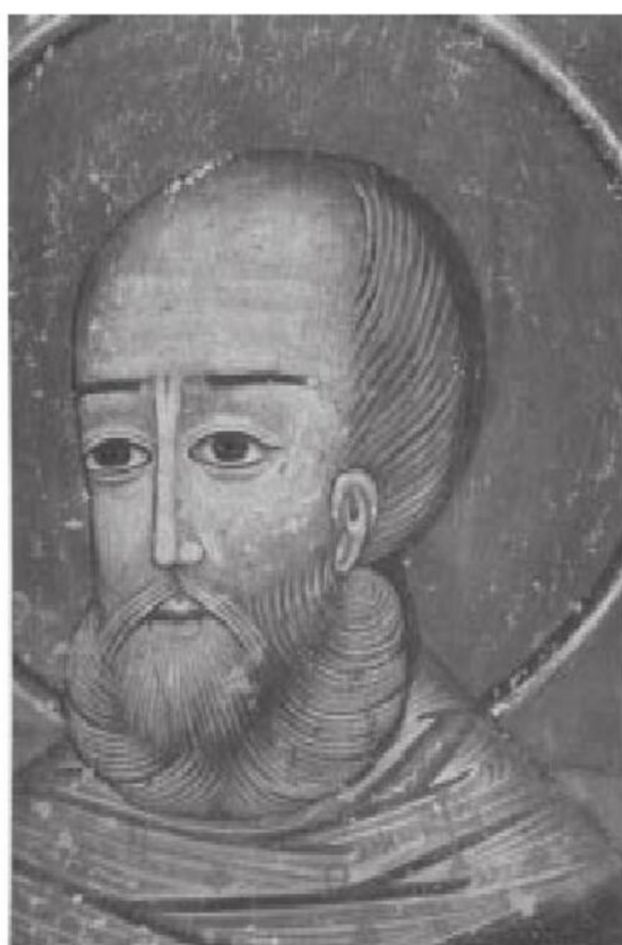
სურ. 10. იოსებ აღავერდელი

სურ. 11. სტეფანე ხირსელი

სურ. 12. იოანე ზედაზნელი

სურ. 13. მიქაელ ულუმბოელი